

Polje

Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene

Aktualnost spekulativne fikcije Donne Haraway

Biljana Kašić

Josipa Bubaš za Program vizualne kulture Galerije Događanja

(...) J. B.: Donna Haraway afirmira kraticu SF kojom označava prakse spekulativne fikcije, science fiction i spekulativni feminizam. Možete li pojasniti spekulativnu fikciju kroz navedene poveznice? Što nam spekulativna fikcija pruža u odnosu na stabilne narative i koji je njezin potencijal?

(...) B. K.: Poziv Donne Haraway za primjenom feminističke spekulativne fabulacije predočen u kratici SF, kako ste s pravom primijetili, još je jedan od ključnih manifestnih prijedloga ove ugledne autorice. Nakon čuvenog djela *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century* [Kiborški manifest: Znanost, tehnologija i socijalistički feminizam krajem 20. stoljeća]¹ objavljenog 1985. godine i *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness* [Manifest društveničkih vrsta: Psi, ljudi i značajna Drugost] iz 2003-e, ona tijekom zadnjih godina usložnjava svoju teorijsku pripovijest novim konceptima, otvorenima za kritičke raspre. U svojoj kulturnoj knjizi *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*² iz 2016-e, koja zavrijeđuje hrvatski prijevod, prezentira, i dijelom zaokružuje, osobiti misaoni eksperiment.

¹ Napominjem da je, zahvaljujući angažmanu kreativno-istraživačkog kolektiva koji čine Nikola Bojić, Ana Hušman, Ivana Meštrović, Ana Labudović i Marko Tadić u biblioteci O Općenito 2023. godine objavljen Kiborški manifest, a u tisku je i Manifest društveničkih vrsta. Izdavač je Studio Pangolin, a suizdavač Multimedijalni institut.

² Knjiga je objavljena u seriji Eksperimentalne budućnosti (urednički postav: Michael M. J. Fischer i Joseph Dumit), Durham i London: Duke University Press, 2016.

Naime, ukazujući na poveznicu spekulativne fikcije, spekulativnog feminizma i *science fiction* (znanstvene fantastike) kao mogućeg odgovora na uzburkano i agonalno vrijeme sadašnjosti, ona afirmira novi tip teorijske prakse koja se temelji na nužnom spekulativnom promišljanju nevolje u kojoj smo se zatekli i iskustvenom čulu koje je moguće tek primjenom drukčijeg epistemološkog pristupa. Iskustveni narativi sa svim svojim protežnim pipcima i bliskostima s drugim bićima i vrstama, i kognitivno osjetilne sposobnosti u činu konstruiranja i pripovijedanja priča, sastavnice su kvalitativnih istraživačkih postupaka nužnih za spekulativnu fabulaciju koja jest uvijek fikcionalna.

Za nju je ona, ako bih pokušala parafrazirati autoričinu misao, istodobno način pomne pozornosti, teorija historije i praksa temeljne zainteresiranosti, odnosno uronjenosti u probleme bivanja u svijetu.³ Jedino putem ukorjenjenja u svakodnevna iskustva i bivanja u svijetu, odnosno u praksama života, spekulativna fabulacija omogućava izdvajanje iz poznatog i 'očuđenje'; jedino tako ona se otvara prema percepciji queera i remeti uobičajene načine spoznavanja. A time i stabilne narrative. Pritom uvijek valja uzeti u obzir, odnosno imaginirati druge konfiguracije koje oblikuju znanje, koje nisu razvidne, a ne samo tzv. objektivne činjenice.

Premda su spekulativne fabulacije zapravo fikcije, to ne znači da one ne korespondiraju sa znanstvenim činjenicama. Ovdje mi nije namjera elaborirati historiju termina spekulativna fikcija i podvrste koje joj pripadaju; kao što su distopije, post-apokaliptične priče, začudne priče, alternativna povijest, magijski realizam, npr., no želim naglasiti da je taj termin inspirirao mnoge feminističke autorice 1970-ih godina, kao što su Doris Lessing, Ursula K. Le Guin i Margaret Atwood. Dok s jedne strane spekulativne fabulacije moraju biti responsivne za načine kako čitamo, pišemo i provodimo istraživanja, s druge pak strane one imaju oslonište u „situiranim feminizmima“ s kojima su isprepletene i u stalnoj napetosti.

„Situirani feminizmi“, koncept koji je kod Haraway uvijek u pluralu, naglašava važnost konteksta (pojedinačnih, društvenih, kulturnih, geografskih, epistemoloških i sl.) i specifičnih mjesta, lokacija koje valja uzeti u obzir pri analizi odnosa roda, moći i društvenih nejednakosti. Klasa, rasa, seksualnost su, npr., te specifične „lokacije“ kada govorimo o nužnoj feminističkoj situiranosti, a ne bi li se razumjelo iskustvo podčinjenosti i marginalizacije po spolu/rodu. No između spekulativne fabulacije i „situiranih feminizama“ postoji značajna razlika: dok spekulativne fabulacije mogu biti ključni alati za zamišljanje budućnosti-sadašnjosti koje su bitno različite od svijeta u kojem sada živimo, „situirani feminizmi“ zahtijevaju od nas da obratimo pozornost na dinamičke specifičnosti bezbrojno situiranih te u iskustvu utemeljenih znanja i događajnosti. O tome je Donna Haraway pisala još 1988. godine u svojoj knjizi *Situated*

³ Usp. Haraway, D. 2016. *Staying with Trouble*, str. 230.

Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. Ukratko, znanja su imanentna određenom događaju i pritom moraju uzeti u obzir interseksijske markere kao što su rasa, spol, seksualnost, klasa i odnose među njima. Slijedom Harawayevih stajališta, putem razaznavanja „situiranih feminizama“ u poveznici sa spekulativnom fikcijom, mogla bi se imaginirati neka pravednija budućnost. Ne znam koliko smo spremni/e to danas procesuirati ili dozvoliti imaginiranje drukčije budućnosti.

(...) J. B.: Što je spekulativni feminizam u ovim poveznicama te kako ga Donna Haraway definira?

(...) B. K.: Spekulativni feminizam je općenito uzevši filozofski pristup koji nastoji osporiti tradicionalne predodžbe o zbilji i spoznavanju. Filozofkinje ga smatraju interdisciplinarnim područjem spoznaje koja se oslanja na feminističku teoriju, spekulativni realizam i znanstvene studije kako bi se imaginirali alternativni svjetovi i budućnosti. No, on funkcionira i kao posebna vrsta književnog žanra koji bilježi feminističke istine pod krinkom alternativnih svjetova, fantastičnih zapleta i magičnih okruženja. Tu spadaju i Margaret Atwood i Octavia Butler i Ursula K. Le Guin, da spomenem samo neke poznate autorice ovog žanra. U kombinaciji s feminizmom, ove priče mogu na drugoj razini pokazati brigu za prava žena, osnažiti feminističke ideje ili dekonstruirati tradicionalno viđenje nekih ženskih problema. Prisutnost neobičnog ili začudnog, bilo da se radi o magiji, drugom svijetu ili elementima fantazije – može posve izokrenuti neka uvriježena stajališta o ženama, o spolovima/rodovima, ali i razumijevanju feminizma. Znakoviti su 'klikovi' osvješćivanja koji se pritom dogode.

U zadnjem desetljeću ovaj pristup ima zasebno mjesto u performativnim i multimedijalnim umjetnostima. Tako je, primjerice, potkraj 2022. godine organizirana čitava serija razgovora o spekulativnom feminizmu i feminističkim spekulacijama (feminističkom stvaralačkom mišljenju i prosuđivanju, op. B. K.) od strane *diffrakt* (pravi naziv je: *diffrakt, zentrum für theoretische peripherie*), jedne berlinske feminističke grupe, s ciljem razmjene aktualnih stajališta iz umjetnosti, znanosti, društva i filozofije kao platforme za teorijsku, umjetničku i aktivističku praksu. Cilj ove grupe je baviti se onim što se naziva „feminističkom teorijom“, promišljajući pritom što jest „feminističko“ i „teorijsko“, „iskustveno“ i „imaginativno“. Čitajući neke od razgovornih pripovijedanja posebno mi je bilo zanimljivo vidjeti koja su to prva feministička imena na koje se referira ovaj feminističko-čitateljski kolektiv. Uz Saru Ahmed, Silviu Federici, Audre Lorde i Trjnh Thj Minh Hà, posebno mjesto ima i Donna Haraway.

Upravo je rad Donne Haraway o spekulativnom feminizmu usredotočen na koncept spekulativne fikcije, načine promišljanja i prakse koji spajaju znanstvene činjenice, znanstvenu fantastiku i feministički situirana, dakle kontekstualna motrišta kako bi se nanovo imaginirale mogućnosti oko budućnosti. Za spekulativni feminizam ključno je pripovijedanje i imaginacija kako bi se doveli u pitanje dominantni narativi, imaginirali alternativni svjetovi i poticaji za pravednije i održivije budućnosti. Ovaj pristup je na

tragu autoričine ideje o zadaći znanosti koja treba osvijestiti graničnosti i nemogućnosti tzv. objektivnosti te razmotriti neke nedavne revizije koje su ponudile feminističke primatologinje o tome kako kreirati znanstvenu priču o ljudskoj prirodi. On pomućuje granice između produkcije i imaginacije i utoliko nagoviješta nepredvidive učinke i mogućnosti oslobođenja, no prije svega, prema motrištu Donne Haraway, ukazuje na problematičnost premise o singularnosti ljudskog univerzuma.

(...) J. B.: Zašto je bitno afirmirati aktere koji u antropocentričnim narativima postoje samo kao alati za nadvladavanje čovjekovih prepreka? Možemo li im dati glas i znamo li je li uopće moguće proširiti vlastitu perspektivu?

(...) B. K.: Taj spekulativni napor je za početak nužan makar iz dva razloga. Prvi razlog je da se ospore prevladavajuće ideje o ljudskoj iznimnosti ili osobitosti (taj arogantni antropocentrizam!) koje počivaju na hijerarhijskoj matrici vrsta u kojoj je ljudska onaj povlašteni subjekt kojemu je sve dozvoljeno: da podčinjava, opredmećuje, osvaja, okupira, razara, ubija. Njegova toksičnost ne tiče se samo univerzalističko-maskuline dominacije i transhistorijske kolonizacije žena i svih drugih, već se očitava u podređivanju, izrabljivanju i sustavnom uništenju svih ostalih živućih vrsta na svijetu. Drugi je otvaranje pogleda, dekonstruiranje stamernih spoznajnih uvida u korist života na zemlji, čemu upravo feministička spekulativna fikcija može pridonijeti nedualističkim načinima razmišljanja, a istodobno nadilaženjem ciničkog i nekrofilnog antropocentričnog diskursa.

Upravo nas Donna Haraway dosljedno sučeljava s nizom pitanja vezanih uz ubitačnost dualističkih hijerarhija i asimetrija, zagovarajući transgresije, cijepove i transverzale uma i prirode ili tzv. prirode, tehnologije i kulture, biologije i znanosti, fakata i fikcije, a koje istodobno obitavaju u zbilji i fikciji te virtualnom svijetu. Kako misliti izvan binarnih (a)simetrija?

Promišljajući onkraj i suprotno doktrini o povlaštenom statusu ljudske vrste i ljudskoj izuzetnosti, Haraway nam svojom imaginacijom otvara prostor za uvide u suživot vrsta i moguće tipove transvrnosti upravo dekonstrukcijom granica između ljudskog i životinjskog, sebe i drugog. Trop „družbenička vrsta“ koji koristi u svom drugom manifestu posvećenom rodovima pasa, nije tek označitelj značajne drugosti, već vjesnik te ontološke novosti življenja koja, unatoč nesvodivosti razlika među njima, uključuje uzajamni angažman ravnopravnih subjekata ili aktera u svoj njihovoj egzistencijalnoj kompleksnosti, utjelovljenom iskustvu i povijesnoj asimetričnosti njihove moći. Zaziva li time metafiziku nove ljudskosti temeljenu na drukčijim sponama znanosti, tehnologije, suradnje živućih vrsta i novih oblika srodstva, valja vidjeti.

(...) J. B.: U kojem je odnosu, prema Haraway, praksa spekulativne fikcije i propitivanje učinaka znanosti, napose biomedicine?

(...) B. K.: Važna tema autorice tiče se transformativnih učinaka biomedicine, osobito na reprodukciju. Nju zanima kako znanstvene činjenice i spekulativne fikcije zajedno

oblikuju budućnost reprodukcije i pomiču granice feminističkih promišljanja o bioznanosti. Pomicanje granica i same bioznanosti polazište je za nove poveznice tehnologije i ljudskog utjelovljenja u proizvodnji reproduktivne budućnosti. Tu se otvara čitav niz etičkih dilema. Uključuje li borba za reproduktivna prava žena feminističku spekulativnu analizu, koja sadrži uvide u istraživanja temeljena na regenerativnom potencijalu matičnih stanica? Što je s praćenjem bioeksperimentalnih procesa novih kombinacija ljudskih i neljudskih života, za što se ultimativno zalaže Donna Haraway?

Dakako, treba nanovo promisliti što uopće znači reproduktivna budućnost ljudskih bića i na koji način održava i podupire državno-patrijarhalne populacijske i biopolitičke, a nerijetko i nacionalno-rasijalističke projekte i ustroje, a ne feminističke politike prava i izbora.

Stoga „stvaranje srodstva“, još jedan od Harawayevih pozivajućih koncepata, umjesto biološko-rodbinskih veza nudi nove mogućnosti bliskosti i zajednica. S obzirom da je ekspanzija rasta ljudske populacije povezana s nalogom modernizacije i imperijalnom politikom dominacije nad drugim živućim vrstama, antirasističke, antikolonijalne, antikapitalističke i proqueer feministkinje trebaju se, prema njezinom mišljenju, usredotočiti na istraživanja novih tipova zajedničkog življenja („učiniti rodbinu čudnom“ jedna je od njezinih inačica, op. B.K.), na kohabitaciju različitih živućih vrsta i očuvanje mnogovrsnosti.

(...) J. B.: Što su ktonička bića i zašto ih Haraway pozicionira nasuprot bogovima neba? Koja je domena djelovanja ktoničkih bića, a koja bogova neba? Je li to i dalje odraz dualističke podjele na ratio i podsvijest, prirodu i civilizaciju?

(...) B. K.: Haraway svjesno rabi izraz „ktonički“ (izveden iz grčke riječi khthôn [χθών], što znači zemlja, op.B.K.) kako bi prizvala bića koja žive u ili ispod zemlje, provocirajući time dominaciju gledišta usmjerenih na čovjeka. Ktonička bića odnose se na koncept za opisivanje entiteta koji postoje izvan tradicionalnih motrišta usredotočenih na čovjeka, posebno u kontekstu ktulucena, izraza kojeg je skovala kako bi kritizirala antropocen. Ta se bića često povezuju sa zemljom, podzemljem ili drugim neljudskim 'carstvima', a karakterizira ih njihova pipkovima i nitima obrgljena, višestruka i međusobno povezana priroda. U grčkoj mitologiji ktonička božanstva su ona koja su ne samo povezana sa zemljom i podzemljem već i sa zagrobnim životom, za razliku od olimpijskih božanstava koja su povezana s nebom. U njezinom zamišljanju, ona su prepuna ticala, pipala, prstiju, uzica, poveznica za kontakte; ona su 'čudovišta' u najboljem smislu te riječi, prije svega materijalna, čija je svrhovitost u izvršenju zadaća zemaljskih procesa.

Njezina spekulativna filozofija ne da se mjeriti 'aršinima' dualizma niti se njezina namjera oko toga zapliće. Dekonstrukcije, nova spajanja i regeneracije, onkraj totalizirajućih teorija i dominacije, pojmovni su procesi putem kojih autorica predočuje mogućnosti živućih stvorenja, ali i kiborga. Ona se dosljedno zalaže za napuštanje ideje ljudske jedinstvenosti ili izuzetnosti te za razumijevanje svijeta kao složene

kohabitacije i mreže poveznica između ljudi, životinja i strojeva. I to s onu stranu antropocentrizma i antropomorfizma, tautoloških obećanja znanosti kao i reduktivnog esencijalizma i problematične izvornosti podrijetla koja je ljudska bića zakopčala u epistemološke i neproduktivne dihotomije, dominacije, maskulinizacije, rasijalizacije.

Tu leži i njezin zahtjev za etičkom odgovornošću ljudskih aktera danas, u vremenima 'ogromne hitnosti'. Tu vidim i njezinu bliskost s teorijom mreža francuskog filozofa Bruna Latoura koje se temelje na praksi međupoveznica, stvaranja, prevođenja, mješavine među vrstama, posve novim bićima ili hibridima 'prirodokultura', ako bih se poslužila autoričinom diskursnom spajalicom/slagalicom.

(...) J. B.: Haraway predlaže ktulucen kao koncept kojeg suprotstavlja antropocenu. Možete li objasniti taj pojam?

(...) B. K.: 'Ktulucen' je neologizam kojim Donna Haraway kritizira pojam 'antropocena' za opisivanje trenutne dobi Zemlje. Haraway ga koristi kao alternativu 'antropocenu' naglašavajući pritom međupovezanost cjelokupnog života i života svih živućih vrsta, a istodobno podsjeća da ljudi nisu odvojeni od zemlje, već duboko ugrađeni u njezine sustave i sile.

'Ktulucen' afirmira svijet u kojem ljudi ne samo da nisu odvojeni od prirode niti njome dominiraju, već su s njom isprepleteni na tentakularne, relacijsko isprepletene načine. Ovaj koncept isto tako potiče srodstvo i odgovornost kohabitacije više vrsta afirmirajući 'sym-poiesis' (stvaranje sa) i međuovisnost svih bića kao predložak života i životnih sustava koji nemaju samodefinirane prostorne ili vremenske granice nasuprot konceptu 'auto-poiesis' (samostvaranje) koji impliciraju zatvorenost, determinizam i samodostatnost.

'Ktulucen', koncept koji sadrži u sebi značenje dviju riječi grčkog korijena [khthôn i kainos], sugerira stalnu prisutnost i prisebljenje u sadašnjem, a koje je uvijek i povezanost s isprepletenim strukturama koje prožimaju sve vrste temporalnosti i materijalnosti. S druge strane, za Haraway on predmnijeva vremenski prostor za učenje kako o(p)stati s nevoljom življenja i umiranja i kako pritom razvijati odgovornost ljudi za razvaline i destrukciju proizvedenu na zemlji. Zemlja je stvarateljica živućeg, a ne resurs za bezočnu eksploataciju.

Njezina jasna kritika antropocena i kapitalocena u korist ktulucena je jedna vrsta ode u prilog obnavljanja i održivosti mnogovrsnosti na svijetu za koju se ona zalaže. Autori/ce koji/e su joj bliski/e u tomu su Anna Tsing, Isabelle Stengers, Thom van Dooren, Marilyn Strathern.

(...) J. B.: Što je zadatak "djece komposta" i što znači biti humus/be humus, a ne posthuman/posthuman? Na koji je način princip humusa odmak od posthumanizma i kako se na taj način odvajamo od racionalizma i modernizama?

(...) B. K.: Haraway, potaknuta idejama svog partnera Rustena Hognessa, pravi otklon od posthumanizma, koncepta koji je zagovarala u trenutku pisanja *Kiborškog manifesta*. U središtu njezine pozornosti je „kompost“ kao koncept koji implicira i obnovljivost i održivost života i hibridizaciju prirodnih sastavnica. Dakle, „kompost“ umjesto posthumanizma te „humusnost“ umjesto humanistike. Pritom se oslanja na ekološki značaj humusa i zagovara njegovo usvajanje kao novi način razumijevanja našeg odnosa s okolišem. Prihvatanjem izraza „humus“, Haraway ima za cilj potaknuti osjećaj poštovanja prema međusobnoj povezanosti cjelokupnog života na Zemlji i svijest o zamršenim ekološkim sustavima koji nas održavaju. Ljudi su sudionici veće ekološke zajednice. Ona je mišljenja da ljudsko kao *humus* ima potencijala, ma kako to cinično zvučalo.

(...) J. B.: Što po vama znači „o(p)stajanje s nevoljom“; kakav je to princip postajanja?

(...) B. K.: *Staying with Trouble*, prvi dio naslova knjige koja je posrijedi, zapravo znači nositi se s nevoljama, izdržavati s poteškoćama i turbulencijama koje nam nosi vrijeme življenja na zemlji. Ne možemo tek tako odustati ili se skutriti u stranu. Ne smijemo prebrisati vlastitu odgovornost. Živimo, znamo, u uznemirujućim, zbrkanim i zabrinjavajućim vremenima, na što upućuje i sama riječ *trouble*. *Staying with* predmnijeva jednu vrstu umijeća, hrabrosti i imaginacije, ali prije svega naloga da postanemo sposobni/e u suradnji s drugima nuditi drske vrste odgovora. Naša zadaća je, umjesto glancanja i prikriivanja poteškoća, prokazati njihova mjesta, napraviti probleme, potaknuti moćne odgovore na razorne događaje i njihova porozna tkiva, kao i poraditi na obnovi znakovito prešućenih mjesta u historiji.

Ukratko, Harawayina nosiva misao usko je povezana s njezinim pozivom da se „ostane i opstane s nevoljama“, što umjesto traženja lakih rješenja ili ignoriranja složenosti situacije, znači suočiti se s bremenitom realnošću svakojake devastacije, napose ekološke, i patnjama koje uzrokuju ljudi. Mnogi/e od nas su u iskušenju hitro rješavati probleme kako bi zamišljenu budućnost učinili navodno sigurnom i stoga redom nastoje raščišćavati sporna mjesta sadašnjosti i prošlosti u ime nadolazeće budućnosti. Protivno toj poziciji, „o(p)stajanje s nevoljom“ ne zahtijeva nikakav specifičan odnos prema vremenima zvanima budućnost. Življenje i „opstajanje s nevoljom“ zahtijeva učenje i kontinuirani napor da se bude istinski prisutan/a u sadašnjosti, a ne zaglibljen/a u stalnom okretanju bilo spram užasne i/ili mitske prošlosti ili apokaliptične i/ili spasonosne budućnosti. Živjeti i o(p)stati s nevoljama i usprkos njima puno je intrigantnije i životnije, i na neki način obveza ljudi da — pokušaju. Mi smo, na što nas podsjeća Haraway, smrtna stvorenja prožeta i obujmljena s bezbroj nedovršenih konfiguracija mjesta, vremena, stvari, značenja s kojima se valja nositi, čiji smisao valja dokučiti.

U spomenutoj knjizi, Donna Haraway sagledava suvremene krize i diskurs o antropocenu kroz analitičko motrište Hanne Arendt o suđenju Adolfu Eichmannu za njegove nacističke ratne zločine. Oslanjajući se na uvide iz Arendtovih refleksija o tome kako iza Eichmannovih zločinačkih i zlih djela u osnovi stoji zlo nemišljenja, nesposobnost kritičkog promišljanja i nedostatak empatije, ona krizu suvremenog trenutka vidi kao nesposobnost promišljanja i gubljenje iz vida činjenice koliko su za bivanje na zemlji važne mnogostruke isprepletenosti i poveznice smrti i života u njihovoj mnogovrsnosti. Stoga je upravo mišljenje — imperativ i moguće rješenje i upravo se mišljenjem valja pobuniti. Potičući svoje čitatelje/ice na razmišljanje, ona predlaže: "Pobunite se! Mislite da moramo; moramo misliti. Zapravo promišljajte... Naravno, vrag je u detaljima — kako se pobuniti? Kako biti bitan, a ne samo željeti biti bitan?"⁴ Baviti se pitanjem što se događa onkraj apokaliptičnih scenarija i umjeti postavljati kritička pitanja kako bismo se suočili/e s današnjim poretkom, s onim što ona imenuje „materijalnost sadašnjosti“ i suvremenim narativima u oblikovanju krize suvremenosti deblokira nesposobnost promišljanja i otvara mogućnost za druge vrste življenja i narativa. Trebamo spoznati kako živjeti dobro i u srodstvu s drugim organizmima i drugim vrstama, i u tom smislu pokušati stvoriti inventivne veze srodstva kao praksu učenja jer nema povratka na *status quo*.

4

Usp. Haraway, D. 2016. *Staying with Trouble*, str. 47.